

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปและอภิปรายผล

ในช่วงทศวรรษ 2520 นักประพันธ์ไทยที่ยังไม่คลายความใส่ใจในความสำนึกเชิงสังคมได้สร้างงานที่หันเหจากแนวทางของวรรณกรรมเพื่อชีวิต ที่มีสูตรสำเร็จว่าวรรณกรรมจะต้องชี้นำสังคมไปสู่ความผาสุกอันปราศจากความอยุติธรรมเพราะความไม่เสมอภาคทางชนชั้น ในตอนต้นถึงค่อนทศวรรษ นักประพันธ์ที่ได้รับอิทธิพลจากการตั้งคำถามในยุคแสงหา (2505-2516) และบางคนก็ได้เริ่มสร้างงานมาแล้วในยุคนั้น โดยเฉพาะนิคม รายยวา ซึ่งหยุดเขียนในช่วงเพื่อชีวิต ดูจะได้รับแรงกระตุ้นให้ครุ่นคิดถึงความซับซ้อนของปัญหา ที่ผูกโยงกับวิถีคิดอันเป็นปัญหาหรือสร้างปัญหา ดังเห็นได้จากนวนิยายที่นำเสนอข้อควรพิจารณาต่อพฤติกรรมของบุคคลและสังคมในแง่มุมที่หลากหลายและลุ่มลึกขึ้น รวมทั้งขยายขอบเขตของเนื้อหาที่สัมพันธ์กับชีวิตในแง่มุมอื่น โดยไม่จำกัดกรอบอยู่เฉพาะปัญหาความเหลื่อมล้ำต่ำสูงทางชนชั้นและการต่อสู้ทางการเมือง ซึ่งได้สร้างบาดแผลแก่คนหนุ่มสาวและสังคมมาตั้งแต่ครั้งการนองเลือดในปีพ.ศ.2516และ2519 อาทิ ประสบการณ์ของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล วัฒน์ วรรณยางกูร และศิลา โคมฉาย หลังกลับจากป่าคืนเมือง ที่นำไปสู่การทบทวนจุดอ่อนของการสร้างงานแนวเพื่อชีวิตและความใส่ใจต่อการเพ่งพินิจตัวตนภายในของมนุษย์ นักประพันธ์อื่นที่แม้ไม่ได้มีประสบการณ์ตรงเช่นชาติ กอบจิตติ วิมล ไทรนันทวล เป็นต้น ก็ได้แปรความฉงนต่อความโหดร้ายและข้อกังขาต่อพฤติกรรมของคนในสังคมให้เป็นเนื้อหาของงานชิ้นเอกที่มีพลังกระตุ้นความคิด วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมในช่วงนี้ จึงมีความโดดเด่นทั้งในแง่การวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมและแนวคิดทางปรัชญา กล่าวได้ว่ามีความเติบโตที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งของวรรณกรรมไทย

ในแง่ที่ไม่ได้ตัดขาดจากงานในยุคก่อนตั้งที่อาจพิจารณาย้อนไปถึงระยะที่เรียกว่ายุคแสงหาดังกล่าวข้างต้น การใคร่ครวญโดยตั้งข้อสงสัยต่อความหมายของชีวิตและความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นประเด็นทางปรัชญานั้น ได้พัฒนาชัดเจนโดยมีความพยายามให้คำตอบด้วยความรู้ความเข้าใจในรากฐานทางภูมิปัญญา 2 ประการคือวัฒนธรรมชนบทและพุทธปรัชญา ส่วนการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของทั้งวรรณกรรมยุคแสงหาและงานประพันธ์ในช่วงความเติบโตของวรรณกรรมเพื่อชีวิตช่วง 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519 มาถึงระยะนี้ได้เปลี่ยนจากการโจมตีระบบสังคม เศรษฐกิจ และชนชั้น มาเป็นการวิจารณ์สถาบันสำคัญ เช่น ความฉ้อฉลขององค์กรทางศาสนาซึ่งมีวิถีคิดอันไขว้เขวของผู้คนเป็นตัวแทน ทั้งนี้เนื้อหาของนวนิยายมิได้ลบล้างหลักปรัชญาของพุทธศาสนาในการอธิบายปัญหาในธรรมชาติมนุษย์ หากชี้

ความล้มเหลวขององค์กรทางศาสนาและชาวบ้าน ที่หลงลืมละเลยหลักธรรมไปอย่างน่าเสียดาย จึงกล่าวได้ว่าการวิพากษ์ความคิดของพุทธศาสนาแบบชาวบ้านซึ่งบันทึกในสังคัม

นวนิยายแห่งความสำนึกเชิงสังคัมตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 จนถึงกลางทศวรรษ 2540 หันมาวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมและวิเคราะห์ปัญหาด้วยวิธีการที่เป็นปรัชญา ถึงแม้ว่าประเด็นความยุติธรรมในสังคัมก็ยังเป็นสิ่งที่นักประพันธ์ไม่อาจมองข้ามไปได้ แต่ก็เห็นได้ถึงความยากจนไม่ใช่สมมุติฐานหลักเพียงอย่างเดียวของปัญหา ที่สำคัญความงามในชีวิตของคนยากจนผู้อยู่ริมชายขอบของสังคัม อีกทั้งคุณธรรมของชาวบ้าน และพฤติกรรมด้านที่ทำลายคุณค่า ก็คือเนื้อหาหลักที่ผู้แต่งนำเสนอผ่านการค้นพบของตัวเอง ซึ่งเป็นตัวแทนของบุคคลธรรมดาสามัญ เช่นหนุ่มชาวบ้าน ความยุติธรรม หรือเด็กวัยรุ่นที่เลือกลาออกจากโรงเรียนกลางคัน ในแง่วิธีการนำเสนอก็เปลี่ยนจากวิภาษวิธีอันแสดงข้อขัดแย้งระหว่างชนชั้นเป็นการค้นหาคุณค่า พร้อม ๆ กับการวิพากษ์จุดอ่อนที่บุคคลมีส่วนร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นในเมืองหรือชนบท นอกจากนี้เมื่อสังคัมเผชิญความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ในทศวรรษ 2530 กว่าครึ่งทศวรรษ 2540 การวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมและแนวคิดทางปรัชญาในนวนิยายประเภทนี้ ก็เน้นคุณค่าทางจริยธรรม ซึ่งจำเป็นต้องกอบกู้กลับมา ถึงแม้จะต้องสวนกระแสความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ตลอดจนการโฆษณาที่มีอิทธิพลต่อการประกอบสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ความจริง” ก็ตาม

ในการศึกษานวนิยายที่เรียกว่านวนิยายแห่งความสำนึกเชิงสังคัมในช่วงทศวรรษ 2520 – 2547 นี้ผู้วิจัยได้คัดเลือกบทประพันธ์ 19 เรื่อง และจำแนกการศึกษาออกเป็น 2 หัวข้อหลักคือ (1) ชีวิตของคนชายขอบและการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม และ (2) สำนึกทางสังคัมกับแนวคิดทางปรัชญา

1. ชีวิตของคนชายขอบและการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม

1.1 คุณค่าในชีวิตของคนชายขอบ

คุณค่าหลักในชีวิตของคนชายขอบ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นในนวนิยายกลุ่มนี้ ได้แก่ การรักษาเกียรติยศของชีวิต ความอดทนและเสียสละ ดังเห็นได้ในนวนิยายเรื่อง *ผีเสื้อและดอกไม้* (2521) ของนิพนพานฯ ความยากจนเป็นทั้งข้อจำกัดและแรงผลักดัน ความรักเกียรติยศของฮุ่ยอันใน *ผีเสื้อและดอกไม้* เป็นสิ่งที่ได้รับการปลูกฝังจากการปฏิบัติตนของพ่อในครอบครัวที่ขาดแม่ พื้นฐานของความสำนึกดีที่ปลูกฝังตั้งแต่ครอบครัวและโรงเรียนเอื้อให้การเรียนรู้ในโลกภายนอกของฮุ่ยอันดำเนินผ่านความขัดแย้งที่แก้ไขได้ด้วยความจริงใจและมิตรภาพ ในเมื่อเกียรติยศเป็นสิ่งที่ต้องรักษาไว้ การกระทำสิ่งผิดย่อมไม่ใช่ทางเลือกอย่างยั่งยืนโดยเฉพาะฮุ่ยอันผู้รู้ดีว่าพ่อ“ให้เกียรติ” การตัดสินใจและการเลือกทางเดินของตนมาตั้งแต่แรก

ใน **จนตรอก** (2523) ของชาติ กอบจิตติ การเสียสละซึ่งมีพื้นฐานมาจากความรักในครอบครัวของบุญมา เมื่อต้องเผชิญกับภาวะปัญหาใหญ่โตเกินแก้ไขด้วยความพิการของระบบ ไม่อาจช่วยให้ล่วงพ้นจากปัญหา แม้ความเกื้อกูลกันในหมู่คนยากยังเป็นสิ่งที่พอหาได้ ปัจจัยที่แตกต่างก็คือภาวะขัดสนของคนจนในเมืองใหญ่ที่หนักหน่วงกว่า ซ้ำไม่ได้เป็นแค่ภาวะขัดสนทางเศรษฐกิจ แต่เป็นเหมือนโรครุมิคุ้มกันบกพร่องที่นำไปสู่ปัญหาอื่นได้ง่าย โดยเฉพาะความหวาดระแวงที่เป็นตัวบ่อนทำลายความรักและการให้อภัย

ใน **ผีเสื้อและดอกไม้** นอกจากพลังความรักและความอดทนอันเป็นคุณสมบัติที่จรรโลงคุณธรรม ตัวละครก็หลุดตั้งตนเองจากความผิดพลาดและดำเนินชีวิตไปสู่ความดีงามได้ด้วยความฝัน อย่างไรก็ตามการจะแปรความฝันเป็นคุณค่าได้ก็จำต้องยืนอยู่บนพื้นฐานของความจริง ทศวรรษนี้ปรากฏชัดในนวนิยายเรื่องต่อมาในช่วงทศวรรษ 2530 และ 2540 คือ **ปีกความฝัน** (2534) ของนิพนพานฯ และ **ดอกไม้กลางเมือง** (2545) ของประชาคม ลุนาชัย ข้อจำกัดทางเศรษฐกิจไม่ได้เป็นปัญหาเท่าข้อบกพร่องของจิตใจ ความฝันแม้อาจปลอบประโลมใจจากความทุกข์ได้ แต่การเรียนรู้ความจริงและยอมรับอย่างเข้าใจก็คือที่มาของความแข็งแกร่งของจิตใจและจริยธรรม ขณะที่ **ปีกความฝัน** ได้แสดงว่าท่ามกลางข้อจำกัดของชีวิตนั้นคนเรายังมีทางเลือกเสมอ นั่นคือการเลือกคิด และคุณค่าสำคัญของบุคคลก็อยู่ที่การเลือกจะมีชีวิตอยู่เพื่อผู้อื่น การดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าซึ่งกำหนดได้ด้วยวิถีคิดของบุคคลก็เป็นแนวคิดเด่นของ **ดอกไม้กลางเมือง** ซึ่งนำเสนอเนื้อหาด้วยความคิดแผกของตัวละครหญิงโสเภณีคือพิกุลกับเกด อันนำไปสู่ผลที่แตกต่าง

การเติบโตมาในแหล่งสลัมที่เต็มไปด้วยอาชีพผิดกฎหมายแม้ส่งผลให้เกิดมองอาชีพนี้ต่างจากพิกุลซึ่งมีพื้นเพเป็นคนชนบท แต่คุณสมบัติสำคัญที่ทำให้เกิดมีความเข้มแข็งพอที่จะสู้กับความขัดแย้งก็คือการนึกคิดด้วยตนเอง เธอสามารถดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าได้ก็ด้วยความสำนึกในคุณค่าภายในที่เธอเองเป็นผู้กำหนดบนพื้นฐานของการยอมรับความจริง ไม่ใช่คุณค่าฉาบฉวยจากเปลือกนอกที่สังคมกำหนด คุณสมบัตินี้ได้ถ่ายทอดมาสู่หวันผู้เป็นลูกชาย จึงไม่ถูกกระทบด้วยมลภาวะของสังคม ต่างจากตาริกาบุตรสาวของพิกุล แม้เธอไม่เคยขัดสนสิ่งปรนเปรอเพราะการเสียสละของแม่ แต่พิกุลก็ได้ปลูกถ่ายความอ่อนแอที่สืบเนื่องจากการผูกโยงคุณค่าคนกับวัตถุภายนอกแก่ลูกโดยไม่รู้ตัว ในที่สุดพิกุลจึงล้มเหลวจนถึงวาระสุดท้าย ทิ้งให้ตาริกายึดอาชีพโสเภณีเหมือนแม่โดยไม่ได้เรียนรู้สิ่งใด

1.2 อำนาจและความโลภกับคำถามต่อคุณค่าแท้ของชีวิต

เมื่อเขียน **ดอกไม้กลางเมือง** ประชาคม ลุนาชัย ได้แสดงว่า การที่พิกุลล้มเหลวในการเลี้ยงลูกทั้งที่เธอรักและทุ่มเททุกอย่างเพื่อลูกนั้น เป็นเพราะข้อบกพร่องของวิถีคิดที่บ่มเพาะมาจากวัฒนธรรมทางความคิดของสังคม โดยเฉพาะเมื่อเธอไม่สามารถสกัดเอาส่วนที่เป็นคุณค่าและสลัดทิ้งมายาคติออกไปด้วยการพินิจของตนเอง ในนวนิยายเรื่องต่อมาคือ **กลางทะเลลึก** (2546) ซึ่งเขียนขึ้นหลังจากที่ประเทศไทยเพิ่งถอนตัวจากวิกฤตทางเศรษฐกิจ ประเด็นเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์ซึ่งกำกับด้วยวิถีคิดของบุคคลยังเป็นจุดเด่น โดยเน้นที่ปัญหาความโลภและการแย่งชิง

อำนาจ ความโลภเป็นมูลเหตุระดับลึกที่ทำให้คนแก่งแย่งเข่นฆ่าทำร้ายกันจนทายนะ แม้มีโอกาสรอดก็ไม่มีใครนึกคิดว่าทรัพย์สินเงินทองเป็นแค่สิ่งสมมุติ มีประโยชน์ตรงที่นำไปแลกเป็นปัจจัยสำหรับดำรงชีวิต ผู้แต่งสามารถผูกเรื่องอย่างอุปมาอุปไมย (allegory) ให้ครุ่นคิดว่า ความน่ากลัวของทรัพย์อยู่ที่เสน่ห์เหยยวนของมัน ความโดดเด่นของนวนิยายเรื่องนี้ก็คือการแสดงถึงความเชื่อมโยงของความโลภกับอำนาจ มูลเหตุของความโลภคือความต้องการอำนาจ ทั้งอำนาจเหนือผู้อื่น แม้มีความต้องการจะหลุดพ้นจากอำนาจของผู้อื่นก็ไม่สำนึกถึงความเลวร้ายของการแสวงหาอำนาจ ความโลภซึ่งแฝงด้วยราคะหรือมีอำนาจครอบงำอย่างราคะจึงกำกับวิถีคิดของบุคคล น่าสังเกตว่าตัวละครเอกคือปลิวคิดต่างจากตัวละครอื่น เมื่อเขามองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในแนวระนาบ ไม่ใช่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแนวตั้ง จิตใจเขาซึ่งไม่ได้ตกอยู่ในอำนาจของความโลภจึงยังเหลือที่ว่างสำหรับการแบ่งปัน ถึงแม้เขาก็ต้องประสบทายนะในเคราะห์กรรมรวมหมู่ที่พากันพินาศทั้งลำเรือก็ตาม ในแง่นี้ทางออกของปัญหาจึงไม่ได้ต่างจากใน ปีกความฝัน และ ดอกไม้กลางเมือง คืออยู่ที่การใคร่ครวญอย่างมีสติ เพื่อจะแยกแยะคุณค่าที่จริงแท้ออกจากสิ่งสมมุติ จนเห็นความจริงว่าที่แท้แล้วชีวิตอยู่ได้ด้วยความต้องการที่พอเพียง มิใช่การครอบครองอย่างสิ้นเกิน

1.3 ศาสนาและความเชื่อ : การตั้งคำถามต่อสถาบันหลัก

ความเชื่อเรื่องเวรกรรม บุญทาน แม้มีคุณูปการต่อสังคมไทยมาเนิ่นนานแต่ก็มีจุดอ่อน โดยเฉพาะเมื่อผสมกับการตีความที่ขาดความเข้าใจในระดับลึก ในบริบทที่สังคมมีความซับซ้อนยิ่งขึ้น และคนเล็กคนน้อยไร้อำนาจต่อรอง ดังที่ปรากฏใน จนตรอก และ คำพิพากษา (2524) ของชาติ กอบจิตติ และ ฐ (2527) ของวิมล ไทรนิ่มนวล การคิดโทษเวรกรรมของบุญมาในตอนท้ายเรื่องของนวนิยายเรื่อง จนตรอก กระตุ้นให้คิดว่าแม้จะช่วยลดทอนความทรมานทวายขณะเผชิญปัญหา แต่ในแง่หนึ่งก็กลับเป็นที่มาของการยอมจำนนต่อปัญหา ทั้งยังคิดต่อไปได้ว่าการยกความรับผิดชอบให้กรรมแต่ปางหลังของผู้ถูกระทำ เป็นที่มาของการปล่อยปละละเลยให้เพื่อนมนุษย์ต้องเผชิญเคราะห์กรรมไปตามลำพังอย่างโดดเดี่ยว ด้วยข้ออ้างอย่างปราศจากเมตตาว่านั่นเป็นผลกรรมของเขาเอง

ในเรื่อง ฐ แนวคิดของพุทธศาสนามีคุณค่าผดุงสังคมก็ต่อเมื่อเป็นที่เข้าใจอย่างลุ่มลึก แต่เมื่อชาวบ้านรวมทั้งพระภิกษุเห็นศาสนาเป็นแค่ตลาดบุญ และเป็นที่พักแก่คนยากได้ก็เพียงเศษทานพอประทังชีวิต ข้ำความผิดเพี้ยนของการทำหน้าที่เพื่อหวังผลตอบแทนก็กลับเป็นช่องทางสำหรับหาผลประโยชน์ของภิกษุตุล การที่ศาสนาไม่อาจเป็นที่พึ่งทางใจได้อย่างแท้จริงนั้นไม่ได้มาจากความบกพร่องทางจริยธรรมเฉพาะบุคคล หากแต่เป็นปัญหาระดับสังคมที่ทั้งพระและฆราวาสต่างมีส่วนต้องรับผิดชอบ ความอ่อนแอทางจริยธรรมของหลวงพ่อนิยในนวนิยายเรื่อง ฐ มาจากความหลงผิดที่หล่อหลอมมาจากสังคมสงฆ์ที่เติบโตมา ส่วนชาวบ้านแม้จะอยู่ในฐานะผู้ถูกฉกฉวยผลประโยชน์ก็จำต้องสำนึกว่าสิ่งใดคือคุณค่าที่แท้ของศาสนา แนวทางการมองปัญหาที่กระตุ้นความรับผิดชอบต่อปัญหาในระดับลึก ว่าข้อบกพร่องทางวัฒนธรรมที่สมาชิกของสังคมจำต้องรับผิดชอบร่วมกันโดยไม่อาจชดเชยไปที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้เช่นนี้ ดูจะชัดเจนขึ้นในนวนิยาย

เรื่องต่อมาของนักประพันธ์คนเดียวกันคือ **คนทรงเจ้า** (2531) ซึ่งได้ชี้ว่า ความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อพระไทรเป็นสิ่งที่ชาวบ้านนั้นเองค่อย ๆ ประกอบสร้างขึ้น อีกทั้งยังสร้างขามในฐานะร่างทรงของเจ้าพ่อขึ้นมาให้มีอำนาจจกฉวยผลประโยชน์โดยที่พวกเขาเองก็ไม่รู้ตัว

เมื่อพิจารณาเชื่อมโยงกับ **คำพิพากษา แนวคิดเรื่องเวรกรรมเป็นข้ออ้างสำคัญ**ที่ทำให้ชาวบ้านปักใจว่าการกระทำต่อพิกนั้นเป็นความชอบธรรม ช้ำยังช่วยผดุงความดีไว้ **คนทรงเจ้า** เป็นอีกเรื่องที่ได้แสดงให้เห็นว่า การอ้างถึงวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่อย่างขาดการตรวจสอบและขาดความสำนึกในสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ก็คือที่มาของการสร้างความอยุติธรรมโดยที่กักกว่าเป็นความชอบธรรมอย่างน่าสลด และตราบไต่ที่ยังไม่สามารถใช้ปัญญาแยกแยะว่าความจริงแท้อยู่ที่ใดก็จำต้องตกอยู่ในอำนาจของความหลงงันต่อไป

1.4 ทศนคติทางเพศ : ความหมายและคุณค่าของหญิงและชาย

การวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมทางความคิดที่เพศหญิงมีบทบาทเป็นสิ่งสนองความต้องการทางเพศ เป็นเนื้อหาสำคัญในนวนิยายเรื่อง **คำพิพากษา หลังเที่ยงคืน** (2528) **คนทรงเจ้า** และ **ดอกไม้กลางเมือง** (2545) ตัวละครหญิงในนวนิยายโดยเฉพาะ นางพะงา พะเยย และกาหลง ใน **คนทรงเจ้า** และ **กาไล** ใน **หลังเที่ยงคืน** มีบทบาทผู้รองรับอำนาจของชาย เชื่อมโยงกับการเน้นสิ่งดึงดูดทางเพศ นางพะงาอาจดูมีค่าที่เป็นที่หมายปองของทั้งขามและเมฆ รวมทั้งหนุ่มน้อยหนุ่มใหญ่ ไปจนถึงคนที่บกพร่องทางสติปัญญาอย่างบัก แต่ค่าของเธออยู่ที่ความสาวและเสน่ห์ทางเพศ ซึ่งไม่ใช่คุณค่าที่จะผูกใจใครไว้ได้นาน พะเยยก็เคยเป็นที่หมายปองของทั้งขามและเมฆเพราะสิ่งนี้ เธออยู่กับเมฆไม่นานก็ได้ประจักษ์ว่าเมื่อความสวยสาวที่เคยมีทรุดโทรมลงตามวัย เธอกลายเป็นสิ่งน่าเบื่อและถูกละเลยอย่างไร้ค่า ส่วนกาหลงเองนับแต่อยู่กับขามก็ไม่ได้มีบทบาทเป็นคู่ครองที่มีศักดิ์ศรีพอจะออกความเห็นใด ๆ ในการกำหนดทิศทางชีวิต ส่วน **กาไล** นั้นความตกต่ำของเธอถึงขั้นที่เรียกได้ว่าขาดศักดิ์ศรีความเป็นคน เธอตกอยู่ในฐานะเป็นสมบัติของสามีเมื่อได้ผ่านความสัมพันธ์ทางเพศเท่านั้น

ความอยุติธรรมที่ **กาไล** ได้รับความไม่ได้รับนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเหนือกว่าทางกายภาพของเพศชาย แต่เป็นเพราะวัฒนธรรมทางความคิดที่บกพร่อง โดยเฉพาะทศนคติทางเพศที่ว่า ผู้เป็นสามีก็คือผู้เป็นนายที่มีสิทธิอันชอบธรรมเหนือร่างกายและจิตใจของภรรยาในทุกกรณี ส่วนเพศหญิงเป็นเพศที่ด้อยทั้งความสามารถและคุณค่า คุณสมบัติเดียวที่เธอมีอยู่ก็คือการสนองความต้องการทางเพศ เมื่อสังคมมองเพศหญิงเช่นนี้ **กาไล** จึงถูกกำหนดคุณค่าที่พรหมจรรย์ **กาไล** คิดว่าเมื่อเธอเสียตัวให้ **โปรย** และ **เสริฐ** ที่ข่มขืนเธอ สิ่งที่จะคุ้มค่ากับความสูญเสียก็คือต้องให้เขาเลี้ยงดู ทศนคติทางเพศที่กำหนดคุณค่าของเพศหญิงด้วยการครอบครองของชาย ก็เป็นต้นเหตุสำคัญของการเข้าสู่อาชีพโสเภณีของพิกุลในนวนิยายเรื่อง **ดอกไม้กลางเมือง** เมื่อพิกุลเสียตัวให้กับคุณผู้ชายที่เธอไปเป็นคนใช้และคนอื่น ๆ ในบ้านที่เธอเข้าไปทำงานครั้งแล้วครั้งเล่า เธอคิดเชื่อตามคำชักชวนของเพื่อนว่าไม่มีสิ่งใดต้องสูญเสียอีก โดยลืมนึกไปว่าเธอยังมีค่าของความเป็นคนให้ภูมิใจในศักดิ์ศรี

มายาคติทางเพศมีอำนาจครอบงำสังคมไม่เว้นแม้แต่เมื่อตัดสินคุณค่าของหญิงบ้า ซึ่งไม่นำพาต่อกฎเกณฑ์อย่างสมทรง สมทรงถูกตัดสินอย่างอยุธยาธรรมเช่นเดียวกับฟัก ชาวบ้านตัดสินเธอจากพฤติกรรมภายนอกและข้อมูลที่ได้รับ ว่าเป็นหญิงบ้าที่มีความต้องการทางเพศสูง จึงไม่มีใครเข้าถึงความดีที่ซ่อนอยู่ในความบ้า แม้แต่ผู้อ่านเองก็อาจหลงกับการให้ข้อมูลระดับผิวของผู้แต่ง จนมองไม่เห็นความหมายที่ว่า ความเป็นหญิงบ้าทำให้เธอไม่ได้ถูกวัฒนธรรมฉาบฉวยของสังคมครอบงำ สมทรงจึงแทบจะเป็นคนเดียว (ยกเว้นสปหรือไซ) ที่มองเห็นความเป็นคนของฟัก

อย่างไรก็ตามนักประพันธ์ก็ได้แสดงความหวังว่าการปลดปล่อยทัศนคติเช่นนี้แม้มีอำนาจครอบงำ ก็สามารถกระทำได้ด้วย การสร้างความแข็งแกร่งของวิถีคิดที่หยั่งเห็นคุณค่าจริงแท้ ซึ่งช่วยให้แยกแยะความหลงตามข้อกำหนดของสังคม ดังกรณีของเกดใน ดอกไม้กลางเมือง ที่ได้อภิปรายก่อนหน้านี้ ส่วน หลังเที่ยงคืน ก็ได้แสดงว่าช่วงเวลาของการเผชิญความทุกข์หนักหน่วงที่สุดก็เป็นเวลาใกล้จะสว่างพ้นจากปัญหาหนักที่สุด เมื่อโพรยต้องพบความอับอายหลังแยกทางกัน และกำไลยิดอาชีวะเป็นโสเภณี โพรยก็ได้มีโอกาสกลับมาทำหน้าที่ของพ่อ และได้ค้นพบคุณค่าแท้จริงที่เคยหลงลืมไปเพราะการบดบังของทัศนคติทางเพศ คุณค่าของเขาไม่ได้อยู่ที่การเป็นนายเหนือภรรยาและครอบครัว แต่คือคุณค่าของความเป็นพ่อ การค้นพบนี้ทำให้โพรยกลายเป็นคนใหม่ที่มีศรัทธาต่อชีวิต กำไลก็เช่นกัน เมื่อโพรยเสียชีวิตและลูก ๆ ไม่เหลือใคร ลำบากของความเป็นแม่ก็น่าจะช่วยให้เธอสลัดมายาคติทางเพศที่ฝังในระบบคิดและค้นพบทางสว่างได้เช่นเดียวกับโพรย

1.5 ความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตซึ่งกระทบต่อคุณค่าของวัฒนธรรมเดิม

ในช่วงเวลาร่วม 3 ทศวรรษนี้แม้การวิพากษ์วิจารณ์ข้อบกพร่องทางวัฒนธรรมจะเป็นเนื้อหาเด่น แต่นักประพันธ์ก็พยายามจะชี้ว่า ในสังคมของเราก็มีคุณค่าบางอย่างที่ดำรงอยู่ในระบบชีวิตมานานแล้ว และเป็นคุณค่าสำคัญที่จะผดุงสังคมให้อยู่รอดต่อไปได้ ความสะทกสะทอนใจต่อการต้องสูญเสียคุณค่าเช่นนี้ไปเพราะความเปลี่ยนแปลงของชีวิต และการแสดงความหวังว่าอาจยังไม่สายที่จะกอบกู้กลับคืนมาจึงเป็นเนื้อหาเด่นอีกด้านของนวนิยายแห่งความสำนึกเชิงสังคม ดังปรากฏในเรื่อง ทะเลและกาลเวลา (2528) ของอัศศิริ ธรรมโชติ ปลายนาฟ้าเขียว (2532) สิงห์สาโท (2543) ของวัฒน์ วรรณยางกูร และ ไนลิก (2543) ของจำลอง ฝั่งชลจิตร เมื่อความเจริญทางวัตถุและความก้าวหน้าของวิทยาการสมัยใหม่รุกล้ำเข้ามา ใน ทะเลและกาลเวลา ชาวเรือรุ่นใหม่ได้ปล่อยให้การดำรงอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นคุณธรรมอันเสริมสร้างวุฒิภาวะและความแข็งแกร่งของจิตใจสูญหายไปจากวิถีชีวิตของตน ในเรื่อง ปลายนาฟ้าเขียว ผู้แต่งนำเสนอปัญหาที่กระทบต่อการประนีประนอมของผู้ใฝ่หาวิถีอิสระ ว่านอกจากต้องวางเฉยต่อกฎเกณฑ์คับแคบของสังคม ยังต้องเผชิญความเปลี่ยนแปลงเพราะการพัฒนาซึ่งดึงเอาความเจริญเข้าสู่หมู่บ้าน ประเพณีแข่งควายสงกรานต์ที่เคยเป็นการเล่นสนุกเพื่อเชื่อมสัมพันธไมตรี ได้กลายมาเป็นการพนันขั้นต่อที่ต้องเอาชนะกันด้วยเล่ห์กลจนเกิดความเคลือบแคลงใจกัน แต่ก็ดูเหมือนว่า

ชาวบ้านอย่างเถื่อนจะสามารถปรับตัวได้ด้วยความเชื่อมั่นในอำนาจของความฝัน ความรัก และความเข้าใจในการสร้างงาน

ในเรื่อง *สิงห์สาโท* คุณค่าของภูมิปัญญาชนบทปรากฏด้วยการนำไปใช้ของตัวเอง ขณะที่ค้นพบตัวตนของตนเอง เมื่อสิงห์ลาออกจากงานในเมืองหลวงแล้วตัดสินใจเลือกชนบทในหุบเขาหัวสิงห์เป็นที่พำนัก เขาเปลี่ยนจากเป้าหมายการเขียนรูปเพื่อเป็นศิลปิน มาเป็นการทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับชาวบ้าน ขณะที่มีการขยายตัวธุรกิจสังหาริมทรัพย์เข้ามาสู่หมู่บ้าน ได้ร่วมกันต่อต้านความฉ้อฉลของกำนัน จนได้เป็นกำนันคนใหม่ ส่วนเรื่อง *ในลึกลับ* เมื่อเด่นพงศ์ได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เขากลับบ้านเกิดและคิดจะเปลี่ยนอาชีพเป็นชาวนา การได้ใช้เวลาระหว่างนั้นลงเบ็ดในทุ่งใกล้บ้านทำให้เขาได้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านแถบนี้ได้เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่การลงเบ็ดหาปลาในท้องทุ่งถือเป็นถิ่นเสรีไร้การจับจอง เพราะคนหาปลาถิ่นนี้ต่างก็เป็นคนถิ่นเดียวกัน แต่เมื่อการหาปลาเพื่อการยังชีพแปรมาเป็นการค้า และนักหาปลาต่างถิ่นเข้ามา เพราะความเจริญของถนนหนทาง หนองน้ำในลึกลับก็กลายเป็นที่หมายของการแก่งแย่งไม่ต่างจากการแก่งแย่งตำแหน่งงานในเมืองใหญ่ที่จากมา ผู้เป็นเจ้าของที่บ้างก็หวงห้ามการหาปลาในที่ของตน และสิ่งที่ตามมาคือการลักขโมยปลา รวมทั้งความบาดหมาง คุณธรรมที่เคยถือปฏิบัติกันในกลุ่มนักหาปลารุ่นเก่าอย่างยึดมั่นว่า นักหาปลาจะต้องไม่ลักขโมยปลาของใครอีกทั้งจะต้องช่วยมัดปลาปลาไว้ให้เจ้าของ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เลือนหายไปสิ้นแล้ว

งานประพันธ์หลายเรื่องได้สื่อความคิดว่าความสูญเสียคุณค่าในวิถีเดิมเหล่านี้เป็นผลสืบเนื่องจากบทบาทของรัฐที่เร่งรัดการแข่งขันในระบบทุนนิยม และยิ่งการแข่งขันในระบบนี้เติบโตขึ้นเท่าใดก็ยิ่งขยายความเดือดร้อนสู่ชาวบ้านอย่างทั่วถึง ไม่เว้นพื้นที่แถบชายฝั่งทะเล ท้องทุ่งหรือป่าเขา ดังใน *ทะเลและกาลเวลา* เมื่อการประมงเปลี่ยนมาใช้วิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่โดยการสนับสนุนของรัฐ ขณะที่ผลประโยชน์ตกอยู่กับพวกนายทุนที่มีกำลังทรัพย์ ความเดือดร้อนนานัปการกลับตกอยู่กับชาวบ้าน เมื่อการประมงชายฝั่งในวิถีและเทคโนโลยีดั้งเดิมที่เอื้อต่อการฟื้นตัวของธรรมชาติไม่พอเลี้ยงปากท้องเพราะถูกกวาดต้อนไปโดยเครื่องมือเครื่องมือที่ทันสมัยของพวกนายทุน ชาวบ้านจึงจำต้องหาทางออกด้วยวิธีการผิดกฎหมายและทำลายธรรมชาติ เช่นการระเบิดปลา ซึ่งก็นับเป็นการทำลายตัวเองโดยไม่มีทางเลือก ใน *สิงห์สาโท* ก็เห็นได้ว่า เมื่อที่ดินราคาแพงขึ้น ผู้มีอิทธิพลก็ใช้อำนาจในหน้าที่หาผลประโยชน์และเบียดบังเอาที่สาธารณะมาเป็นของตัวเอง นอกจากนี้การผลิตเหล้าพื้นบ้านที่ถูกทำให้ผิดกฎหมายด้วยการผูกขาดของรัฐ ก็เป็นความอยุติธรรมที่รัฐกระทำต่อชาวบ้านมาเนิ่นนาน

นักประพันธ์ไม่เพียงแต่กระตุ้นให้ตระหนักว่าคุณค่าบางอย่างในวิถีเดิมถูกบั่นทอนลงในบริบทของความเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ยังเห็นพ้องกันว่าคุณค่าวัฒนธรรมจากระบบชีวิตเดิมยังเป็นสิ่งที่อาจบรรเทาปัญหาในวิถีชีวิตใหม่ ดังที่ *ปลายนาฟ้าเขียว* ได้กระตุ้นให้คิดว่า ท่ามกลางการไหลบ่าเข้ามาของความเจริญทางวัตถุที่ทำให้ชนบทต้องเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ทำอย่างไรชนบทจึงจะยังรักษาคุณค่าในตัวตนไว้ได้ ทางออกย่อมไม่ใช่การปิดกั้นแต่อยู่ที่การประสานส่วนดีของแต่ละวิถีเข้าด้วยกัน เช่นเดียวกับการประสานความรักในวิถีอิสระของบุคคลที่ไม่จำเป็นต้องตัดขาดจากชุมชน

แม้ธรรมชาติของความเปลี่ยนแปลงจะต้องมีการสูญเสีย แต่สิ่งที่ต้องรักษาไว้ให้คงอยู่ก็คือศรัทธาในวิธีของตัวเองและความรักต่อญาติมิตร สิ่งสำคัญ ก็ได้แสดงผ่านการค้นพบของตัวเองว่าความแข็งแกร่งในจิตวิญญาณของชนบทคือความรักสงบ และการเป็นนักต่อสู้บุกเบิกก็คือคุณค่าสำคัญที่ช่วยให้พวกเขาพร้อมพลังกันแก้ไขปัญหา เมื่อชาวบ้านคิดรวมตัวกันต่อสู้ สิ่งซึ่งตัดสินใจร่วมต่อสู้กับชาวบ้านในฐานะผู้นำ ความตั้งใจเดิมที่จะสร้างงานเพื่อสนองความต้องการในโลกส่วนตัวก็แปรมาเป็นคุณค่าของงานที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขของความจริงและชุมชน ซึ่งอีกนัยหนึ่งก็คือการกลับคืนสู่คุณค่าในรากเหง้าของตัวเอง ส่วนเรื่อง ในลึกลับ ก็ฝากความหวังไว้ว่า แม่วิถีชีวิตใหม่จะรุกรานเข้าสู่ชนบท แต่อารูทที่จะสู้กับปัญหานั้นมีอยู่ในวัฒนธรรมเดิม ดังที่ตัวเองแม้บาดเจ็บก็ยังมิได้ช่วยเหลือคนอื่นที่ร้องขอทั้ง ๆ ที่เป็นคนที่เข้ามาขโมยปลา และจบเรื่องด้วยฉากอบอุ่นของประเพณีให้ทานไฟเหมือนจะเชื่อว่านี่คือคุณค่าสำคัญในรากทางวัฒนธรรมของเราที่อาจจะยังไม่ได้สูญหายไปเสียทีเดียว และคงยังไม่สายหากจะกอบกู้คืนมาเพื่อผดุงสังคมให้รอดพ้นจากหายนะ

2. สำนักทางสังคมกับแนวคิดทางปรัชญา

2.1 ทศนะต่อมนุษย์ในฐานะมูลเหตุแห่งปัญหาและผู้ให้ทางออก

ปฏิกริยาต่อการมองปัญหาอย่างเป็นสูตรสำเร็จโดยพุ่งเป้าไปที่อำนาจทางชนชั้น ซึ่งอาจพิจารณาว่าเป็นการมองมูลเหตุอย่างแบ่งฝักแบ่งฝ่ายตามแนวทางการสร้างงานของวรรณกรรมเพื่อชีวิตแต่เดิม ประกอบกับบทเรียนครั้งสำคัญเมื่อผ่านเหตุการณ์นองเลือด 6 ตุลาคม 2519 ที่ประชาชนต้องมาเช่นฆ่ากันเอง แต่กลับเป็นความโหดเหี้ยมที่ขอบธรรมในสายตาของคนบางกลุ่มกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้นักประพันธ์ต้องพิจารณาปัญหาอย่างลุ่มลึก และเป็นที่มาของแนวคิดในการมองปัญหาเชิงปรัชญาที่พินิจมูลเหตุว่าอยู่ที่ตัวมนุษย์และมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมที่มนุษย์นั่นเองเป็นผู้สร้างขึ้น จึงไม่อาจกล่าวโทษไปที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้ ขณะเดียวกันมนุษย์เองก็คือผู้ให้ทางออกด้วยปัญญาของตัวเอง แนวทางการมองปัญหาเช่นนี้เห็นได้ชัดเจนในคำพิพากษา หมาน่าลอยน้ำ (2530) ของชาติ กอบจิตติ ตะกวดกับคอบผุ (2526) ของนิคม รายยาว และ ทางเสือ (2532) ของศิลา โคมฉาย มูลเหตุของปัญหาใน คำพิพากษา คือมายาคติแห่งสถานะไม่ได้มีอยู่เฉพาะในชาวบ้านซึ่งเป็นผู้กระทำเท่านั้น หากแต่มีอยู่ในตัวของฟักด้วย เขาจึงมีโอกาสตัดสินคนอื่นอย่างผิดพลาดได้เช่นเดียวกับคนอื่น การมองปัญหาเช่นนี้พ้องกับภาพวาดคนที่มิใช่ตะกวดในท้องอันเป็นสัญลักษณ์สำคัญใน ตะกวดกับคอบผุ ที่กระตุ้นให้คิดว่าปัญหานั้นอยู่ที่ตัวเรา แต่เรามักมองกล่าวโทษสิ่งอื่นและมุ่งกำจัดความชั่วร้ายเฉพาะที่อยู่ผู้อื่น

หากกล่าวว่า คำพิพากษา มุ่งกระตุ้นสำนึกกับผิดชอบด้วยการตรวจสอบตนเอง เพื่อจะไม่ร่วมกันสร้างปัญหา หมาน่าลอยน้ำ เปลี่ยนประเด็นมาที่ทำอะไรผู้มีอุดมการณ์จึงจะยังรักษาความดีในตนไว้ได้ บทประพันธ์นี้มีฐานคิดว่าที่สังคมเต็มไปด้วยปัญหาไม่ได้เป็นเพราะธาตุแท้ของมนุษย์นั้นเห็นแก่ตัวและชั่วร้าย มนุษย์มีความใฝ่ดีอยู่ในตัวเอง มีคนมากมายพยายามคิดทำเพื่อ

สังคม แต่พวกเขา มักพ่ายแพ้ต่อสัจจะตามญาณฝ่ายต่ำในตัวเอง สาเหตุก็มาจากความตั้งใจที่ขาดความเข้าใจมนุษย์และโลกของความจริงซึ่งต่างก็เป็นสิ่งซับซ้อน และยังหวาดระแวงคนอื่นกับเกรงกลัวความเสียเปรียบจนเกินไป

ทั้งชาวบ้านใน คำพิพากษา และตัวเอกใน ตะกวดกับคอบผุ คือสมคิด ต่างมีวิธีคิดอย่างเดียวกันคือ มองปัญหาไปที่ผู้อื่น และมีวิธีคิดแบบชาวดำที่ว่าคนชั่วสมควรแก่การถูกลงโทษ การที่ชาวบ้านเองกระทำต่อฟักก็น่าพิจารณาว่า แม้เป็นความโหดเหี้ยมก็ไม่ได้มาจากพื้นฐานของจิตใจที่โหดเหี้ยม แต่เป็นเพราะความหลงผิดที่ตัดสินคนดีว่าเป็นคนชั่วและคนชั่วเป็นคนดี ชาวบ้านเชื่ออย่างจริงจังว่าการลงโทษฟักก็คือการผดุงความดี ความโหดเหี้ยมเช่นนี้จึงเป็นความโหดเหี้ยมทางปรัชญา ที่สำคัญคือความหลงผิดเช่นนี้เป็นสิ่งที่พวกเขาเหล่านั้นสร้างขึ้นมาครอบคนอื่นอย่างขาดความรับผิดชอบ ผู้อ่านอาจเชื่อมโยงความยุติธรรมเช่นนี้ไปสู่ประสบการณ์ของตนได้หากมองว่ามูลเหตุของปัญหานั้นซ่อนลึกอยู่ในตัวคนเกินกว่าจะชดเชยไปที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เราต่างเคยตัดสินผู้อื่นอย่างผิดพลาดและต่างเคยถูกตัดสินอย่างผิดพลาดกันมาแล้วทั้งนั้น นวนิยายเรื่องนี้จึงกระตุ้นสำนึกรับผิดชอบในระดับลึกที่ทุกผู้ทุกนามจำเป็นต้องมี

สมคิดแม้เขาเกลียดความเลว แต่การมุ่งทำลายโดยไม่เข้าใจก็คือต้นตอของการทำร้ายกัน ในที่นี้ความเข้าใจสำคัญที่จะนำไปสู่การอยู่ร่วมอย่างสันติก็คือความเข้าใจธรรมชาติซับซ้อนของมนุษย์ ทุกคนต่างมีส่วนผสมของทั้งความดีและความเลว ไม่ว่าใครจะถูกจัดให้อยู่ในจำพวกคนดีหรือคนเลว ทุกคนต่างก็มีความหมายว่าเป็นเพื่อนมนุษย์ ต่างดำรงอยู่ร่วมอย่างมีจุดหมายปลายทางเดียวกันเพื่อให้อยู่รอด ทั้งอยู่ได้และอยู่ดี และในเมื่อที่อยู่ร่วมกันและเคยพึ่งพากันต่างก็เป็นพวกเดียวกันทั้งนั้นคือเป็นผู้ที่มีตะกวดอยู่ในท้อง จึงสมควรแก่การเกี่ยวคู่กันมากกว่าจะห้าหน้าให้ตายกันไปข้างหนึ่ง

ขณะที่ ตะกวดกับคอบผุ ได้ชี้ทางออกว่าหากจะกำจัดปัญหาเพื่อผดุงสังคมให้อยู่รอดก็คงต้องกำจัดความเลวที่อยู่ในตัวเรา และสิ่งที่ต้องทำลายลงเป็นอันดับแรกในที่นี้ก็คือมนุษยทัศน์แบบชาวดำที่มองความดีและความเลวแบบแยกส่วน แนวคิดเรื่องความสำคัญของความเข้าใจความซับซ้อนของปัจจัยขับเคลื่อนสังคมก็เป็นประเด็นเด่นเช่นกันใน หมาเน่าลอยน้ำ เมื่ออุดมการณ์ตามทฤษฎีไม่ปรากฏผลอย่างง่ายดายเป็นโลกที่ซับซ้อน ก็กลายเป็นที่มาของความท้อแท้ดังที่เพื่อนของตัวเอกคิดเลิกล้มอุดมการณ์เมื่อไม่เห็นว่าการพยายามส่งผลสะท้อนต่อเนื่องของเส้นรอบวงโดยเริ่มที่การไม่เอาเปรียบจะก่อผลใด ๆ อย่างที่คิด พวกเขาอาจลืมนึกไปว่าในโลกของความจริงคนเราต่างรับผลจากเส้นรอบวงของการเอาเปรียบและไม่เอาเปรียบซึ่งไม่ได้มีอย่างละหนึ่งวงเท่านั้น ผลสะท้อนต่อเนื่องจึงขึ้นอยู่กับว่าเราจะผันตัวเองไปสู่วงไหน และปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดในกรณีนี้ก็คือธรรมชาติภายในที่ซับซ้อนของมนุษย์ จนแม้บางครั้งผู้มีอุดมการณ์เองก็อาจผันตัวเองไปสู่วงของการเอาเปรียบโดยไม่รู้ตัวอย่างกรณีของตัวเอก อุดมการณ์ของตัวเอกและเพื่อนเป็นอุดมการณ์ของคนหนุ่มที่ยังไม่เจนจัดต่อโลกจึงอาจพังทลายลงได้ง่าย คำถามในตอนท้ายเรื่องที่ว่าเขาจะเลือกเป็นอีกหรือหมาเน่าก็ยังคงเป็นคำถามในโลกทัศน์แบบชาวดำซึ่งไม่เหลือที่ว่างพอสำหรับคำตอบอื่นที่ซับซ้อนพอจะจัดการกับปัญหาที่ซับซ้อน

การมองมูลเหตุปัญหาของมนุษย์ยิ่งดิ่งลึกลงใน ทางเสื่อ ซึ่งวิเคราะห์ปัญหาที่ กระบวนการภายในของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญา การพาตัวเองเข้าสู่ความยุ่งยากของตัวเองเมื่อ ติดตามแก๊งเข้าสู่ป่าลึกนั้น เริ่มต้นจากความโลภที่มีความคิดปรุงแต่งเป็นมูลเหตุ เมื่อหลงป่าจนพบ เสื่อและสถานการณ์เปลี่ยนไปกลายเป็นผู้ถูกล่า เขาตีโพยตีพายและคิดโทษสิ่งอื่นจึงยังมองไม่เห็น ทางออก เพราะยังหลงติดกับความคิดปรุงแต่ง จนกระทั่งเมื่อใจสงบลงจึงได้พิจารณาความจริงตาม ธรรมชาติที่ไม่ใช่ความหมายอันเกิดจากความคิดที่เขาสร้างขึ้น ทั้งเสื่อและเขาต่างเป็นส่วนหนึ่งใน วงจรของธรรมชาติที่บังเอิญโคจรมาพบกันตามวิถี หากเขาถูกเสื่อทำร้ายก็เป็นเพียงผลที่สืบเนื่อง จากการพบกันในวงโคจรของธรรมชาติ ไม่ใช่เคราะห์กรรมของเขาหรือของใคร เมื่อลงจากยอดไม้ แล้วต้องเผชิญหน้ากับเสื่อในระยะประชิดเขาได้เรียนรู้อีกระดับหนึ่งจากความเหมือนในรูปลักษณะที่ แตกต่างของพระกับเสื่อว่า ทางที่จะออกจากปัญหาไม่ใช่การต่อสู้ดิ้นรน หากแต่เป็นความนิ่งที่เกิด จากการปล่อยวาง เมื่อเสื่อผลจากไปเขาจึงไม่เพียงแต่รอดชีวิต แต่ได้พบตัวตนอีกด้านที่ปลอดจาก ความยึดมั่น ซึ่งในแง่หนึ่งก็คือการสื่อความหมายตามหลักพุทธปรัชญาที่ว่า ทั้งความยึดมั่นและ ความว่างจากตัวตนนั้น ต่างเป็นภาวะสองด้านที่มีอยู่ในตัวเรา

2.2 ความหมายของชีวิตและความเป็นมนุษย์

นวนิยายแห่งความสำนึกเชิงปรัชญาบางเรื่องอาจไม่ได้มุ่งวิเคราะห์ปัญหาสังคมเป็น ประเด็นหลักเท่ากับจุดเน้นของเรื่องที่มุ่งแสดงความหมายของชีวิตและความเป็นมนุษย์ งานประพันธ์ที่สื่อเนื้อหาอย่างโดดเด่นคือนวนิยายเรื่อง ตลิ่งสูงซุงหนัก (2527) ของนิคม ราชยาว เวลา (2536) ของชาติ กอบจิตติ และ อมตะ (2543) ของวิมล ไทรนันทน์ นวนิยายสองเรื่องแรก แสดงความหมายของชีวิตอย่างพ้องกัน ขณะที่ เวลา ตีความชีวิตตามแนวพุทธปรัชญาที่ว่า ชีวิตเป็น อนิจจังคือความไม่เที่ยงแท้แน่นอน จำต้องเคลื่อนไปไหลไปตามกาลเวลา และเป็นอนัตตาคือไม่ เป็นสิ่งมีแก่นสารพอจะยึดมั่นเป็นตัวตน ตลิ่งสูงซุงหนัก ก็แสดงให้เห็นว่าชีวิตคือสภาวะที่ต้อง ดำเนินไป โดยมีแรงผลักดันของความหวาดกลัวเป็นตาขอคอยควบคุมบังคับให้ต้องลากภาระหนัก อึ้งของชีวิตไปในเส้นทางอันประกอบด้วยกฎเกณฑ์ธรรมชาติและสังคัมของตลิ่งสองด้าน เพื่อจะ เดินทางจากจุดหนึ่งคือการเกิดไปสู่อีกจุดหนึ่งคือความตาย

ชีวิตในนวนิยายสองเรื่องนี้ต่างแสดงให้เห็นว่าชีวิตเป็นสภาวะที่เป็นภาวะ การมี ชีวิตอยู่ในความหมายของนวนิยายเรื่อง เวลา ก็คือการทำกิจกรรมของทาสในระหว่างติดคุกของ สังขาร ทุกคนต่างตกเป็นทาสของสังขารและสิ่งที่ยึดติด โดยมีนายใหญ่คือเวลาเป็นผู้ควบคุม หรือ หากตีความให้ครบตามกฎไตรลักษณ์ก็คือชีวิตเป็นทุกข์ ชีวิตในสภาวะที่เป็นภาวะจะเป็นสิ่งมี ความหมายขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อบุคคลรู้จักชีวิตและรู้ค่าของชีวิต ในแง่นี้ ตลิ่งสูงซุงหนัก ก็กระตุ้นให้ คิดว่าคนเรามากหลงผิดทางปรัชญาระหว่างชากับชีวิต ผู้ไม่รู้ค่าจึงทำลายชีวิตเพื่อจะครอบครองชาก ความหลงผิดเช่นนี้ก็ไม่ต่างจากที่ปรากฏใน เวลา ความทุกข์จากความไม่เที่ยงของสังขารที่คนเรา ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นสิ่งมีอยู่ประจำชีวิตที่ไม่มีใครอาจหลีกเลี่ยง แต่ยิ่งไปกว่านั้นคนเรายังเพิ่ม

ความทุกข์ให้ตนเองด้วยการติดขัดกับบางสิ่งที่เขาใจว่าจะนำความสุขมาสู่ชีวิต โดยเฉพาะสิ่งสมมุติ คือทรัพย์สินเงินทอง ซ้ำยังสร้างความเดือดร้อนให้กันด้วยการแก่งแย่งอย่างน่าเวทนา

อมตะ ก็เป็นนวนิยายอีกเรื่องที่ใช้ให้เห็นถึงการทำร้ายกันเพราะความหลงผิด นวนิยายเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีสิ่งที่แตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่น คือมีความสามารถในการคิด แต่ก็ยังมีผล 2 ทาง ทางหนึ่งการมีความสามารถในการคิดทำให้มนุษย์สามารถคิดได้ในสิ่งที่ เป็นนามธรรมซับซ้อน จึงมีมิติอื่นที่นอกเหนือจากโลกของวัตถุ อาทิระบบคิดเชิงคุณค่าในศาสนา มนุษย์จึงสามารถพัฒนาตัวเองไปสู่ความดีงามที่สูงขึ้นได้ แต่ในอีกทางหนึ่งความสามารถในการคิด ก็ทำให้มนุษย์สามารถประดิษฐ์คิดสร้างสิ่งต่างๆ เพื่อสนองความต้องการตัวเองได้มากกว่าสัตว์ชนิด อื่น จึงไม่ได้เบียดเบียนผู้อื่นเพื่อความอยู่รอดเท่านั้น หากแต่เพื่อการเสพ สัมผัส ที่เกินจากความ จำเป็น ความสามารถในการคิดจึงทำให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์ที่ไม่รู้จักพอ รวมทั้งสร้างปัญหาให้ผู้อื่น และตนเองอย่างไม่รู้จักจบสิ้น

ชีวิตแม้เป็นสิ่งซับซ้อนก็ไม่เกินสติปัญญาของมนุษย์จะแยกคุณค่าที่จริงแท้ออกจาก ความยึดมั่นในสิ่งลวง แต่ในแง่นี้บุคคลจะต้องรู้จักคิดใคร่ครวญ ในแง่นี้นักประพันธ์ก็เห็นพ้องกัน ว่าในสังคมของเราก็มีความรู้ที่เป็นคุณค่าสำคัญอยู่แล้วคือหลักธรรมของพุทธศาสนา ขณะที่ ใช้ให้เห็นหายนะจากความลุ่มหลงในวิทยาศาสตร์ อมตะ ก็ชี้ว่าพุทธศาสนาคือทางออก ยิ่งในโลกที่ วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าจนหลงผิดไปว่าไม่มีอุปสรรคใดที่เกินความสามารถของมนุษย์ โอกาสใน การขัดเกลาจิตใจของคนก็จะยิ่งน้อยลงและความอ่อนแอทางจริยธรรมก็ยิ่งสูงขึ้นเท่านั้น อย่างที่ ปรากฏว่าเมื่อวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าถึงขั้นที่คนคิดสร้างวิถีมตะ แม้แต่ความเป็นมนุษย์ของ ผู้อื่นก็กลายเป็นสิ่งที่ถูกมองข้าม ไม่ว่าวิถีมตะเช่นนี้จะสร้างขึ้นได้สำเร็จหรือไม่ก็ตาม นวนิยาย เรื่องนี้ก็แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่เชื่อมั่นในวิทยาศาสตร์และความสามารถในการคิดของมนุษย์ก็ไม่ได้ทำ อะไรอื่น นอกจากแก้ปัญหาหนึ่งเพื่อจะสร้างอีกปัญหาหนึ่งพร้อมทั้งลดทอนความเป็นมนุษย์ของ ตัวเองลงไปเรื่อยๆ วิถีมตะเช่นนี้จึงเป็นเพียงความต้องการจะมีชีวิตยืนยาวในกลียุคที่คนต้อง หวาดกลัวความตายและเข่นฆ่ากันเพื่อความอยู่รอดยิ่งกว่ายุคใด ดังนั้นทางออกของปัญหาจึงอยู่ที่ ผลของความสามารถในการคิดอีกด้านคือความสามารถจะพัฒนาตัวเองสู่ความเป็นอริยะ ซึ่งในที่นี้ หนทางที่ดีที่สุดก็คือพุทธศาสนา

ใน ตลิ่งสูงซุงหนัก เห็นได้ว่าในบางแง่มุมการแสวงหาความหมายของชีวิตเป็น เรื่องเฉพาะบุคคล แต่ละชีวิตต่างมีส่วนของพื้นที่อันเป็นชีวิตของปัจเจกบุคคลที่เขาต้องสร้าง และมี ปัญหาเฉพาะตนที่ต้องหาทางออกด้วยตัวเอง ไม่มีใครอาจทำแทนใครได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งชีวิตจะมีความหมายไม่ได้หากตัดขาดจากชีวิตอื่น ไม่มีใครอาจทุกข์หรือสุขได้เพียงลำพัง ในแง่นี้ชีวิตจึงเป็น การรับส่วนแบ่งที่ต้องเฉลี่ย นี่คือการตีความชีวิตในแง่มุมที่เชื่อมโยงกับสังคม การแสดงความ เชื่อมโยงของแนวคิดทางปรัชญาสำนักทางสังคมเช่นนี้ปรากฏเช่นกันใน เวลา ทางออกจากปัญหาใน ระดับอภิปรัชญากับทางออกของปัญหาสังคมจึงเป็นทางเดียวกัน คืออยู่ที่การพิจารณาเห็นความไม่

เที่ยงแท้เพื่อคลายความยึดมั่นและความลุ่มหลงในสิ่งสมมุติ แล้วกลับมาให้ความสำคัญกับคุณค่าของจิตใจ อันเป็นคุณค่าแท้จริงของความเป็นมนุษย์

ในตอนท้ายเรื่องนวนิยายเรื่อง **ตลิ่งสูงซุงหนัก** ก็ยังเห็นได้ชัดเจนว่าแม้ประสงค์จะเข้าใจความหมายของชีวิตในระดับอภิปรัชญาก็ไม่จำเป็นต้องตัดขาดจากประเด็นทางสังคม เมื่อคำกายตกตลิ่งลงมาพร้อมกับพายุสุด ก่อนเสียชีวิตเขาได้เห็นทุกอย่างที่เคยประสบมาในชีวิตปรากฏแวบขึ้นพร้อมกันในชั่วเสี้ยวหนึ่งของลมหายใจ อาจอธิบายได้ว่าเป็นความหมายของชีวิตในระดับปรมาัตต์ตามความหมายของพุทธศาสนา ชีวิตจริง ๆ ของคนเราคือความรู้สึกหนึ่งขณะจิตซึ่งปราศจากความหมายสองด้านที่คนเราสร้างขึ้น แต่ละชีวิตจึงมีคุณสมบัติที่เหมือนกัน เป็นอันเดียวกัน จึงกล่าวได้ว่านวนิยายเรื่องนี้ได้ขยายขอบเขตความหมายของชีวิตในระดับประสบการณ์มนุษย์ส่วนบุคคลไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในความหมายระดับที่เป็นปรมาัตต์

นวนิยายแห่งความสำนึกเชิงสังคมช่วงปีพ.ศ. 2520-2547 แม้มีความโดดเด่นในแง่ความลุ่มลึกในการมองปัญหาตั้งอภิปรายมานี้ แต่คุณค่าสำคัญของวรรณกรรมก็ย่อมไม่ได้อยู่ที่การบอกกล่าวหรือให้ข้อมูลอย่างตรงไปตรงมา หากแต่เป็นการสื่อสารความคิดควบคู่กับเนื้อหาทางอารมณ์ วิธีการสำคัญก็คือการโน้มน้าวผู้อ่านด้วยพลังทางสุนทรียะ ให้ร่วมรับรู้ประสบการณ์ทางอารมณ์ไปกับตัวละคร ขณะที่กระตุ้นความคิดด้วยการตั้งคำถามของตัวละครในขณะเผชิญความขัดแย้ง ความสมเหตุสมผลของพฤติกรรมเกิดขึ้นด้วยความสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของตัวละคร และเหตุการณ์ในเรื่อง แต่ขณะเดียวกันก็ช่วยให้ผู้อ่านเชื่อมโยงความหมายจากองค์ประกอบแต่ละส่วนของตัวงานและวิธีการทางศิลปะเฉพาะตัวของผู้ประพันธ์ เช่นการให้ตัวละครสนทนากับตัวเองใน คำพิพากษา และ หมาเน่าลอยน้ำ การเทียบเคียงวิธีการนำเสนอทางศิลปะต่างแขนงใน เวลาการใช้บทสนทนาโต้แย้งระหว่างตัวละครใน ตะกวดกับคบบุ และ อมตะ การใช้สัญลักษณ์ที่เอื้อต่อการตีความใน ตะกวดกับคบบุ ผีเสื้อและดอกไม้ ปีกความฝัน และ ตลิ่งสูงซุงหนัก ตัวอย่างที่ชัดเจนคือวิธีการเฉพาะที่แตกต่างในงานประพันธ์ของชาติ กอบจิตติ และวิมล ไทรนันทน์ งานช่วงต้นของชาติ กอบจิตติ อย่าง **จนตรอก** และ **คำพิพากษา** เน้นความเข้มข้นทางอารมณ์ในขณะเผชิญปัญหาของตัวเอก โดยเลือกใช้วิธีการเด่นคือการสื่อถึงความคิดความรู้สึกภายในของตัวละคร แต่วิธีการกระตุ้นผู้อ่านให้ขบคิดที่ใช้ได้ผลเสมอในงานของเขาก็คือ การตั้งคำถามและให้คำตอบของตัวละครเพื่อให้ผู้อ่านติดตามและคิดแย้ง งานประพันธ์ของวิมล ไทรนันทน์ เช่น **คนทรงเจ้า** แม้มีจุดเน้นที่ความเข้มข้นทางอารมณ์ขณะเผชิญปัญหาของตัวเอก แต่ก็มีวิธีการกระตุ้นความคิดด้วยผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละคร แต่เป็นผู้ที่แสดงพฤติกรรมของตัวละครอย่างรู้เท่าทัน

ในภาพรวม นวนิยายกลุ่มนี้สร้างความหมายสำคัญของเรื่องและกระตุ้นความคิดผู้อ่านโดยใช้ประโยชน์จากการสร้างองค์ประกอบของตัวงาน อาทิ ความผิดแผกของตัวละคร การเปรียบเทียบระหว่างช่วงตอนของเรื่อง ความคิดและพฤติกรรมของตัวละครกับสิ่งภายนอก เช่นสัญลักษณ์ และวิธีการแบบอุปมาอุปไมย เป็นต้น พลังสำคัญในการกระตุ้นความคิดในประเด็นการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมในนวนิยายเรื่อง **คำพิพากษา** ที่กระตุ้นให้คิดว่ามูลเหตุของปัญหา

ไม่ได้มีอยู่เฉพาะในฝ่ายของผู้กระทำหากแต่มีอยู่ในวิถีคิดของผู้ถูกกระทำเองด้วย ก็คือ คู่เปรียบเทียบระหว่างการตัดสินใจอย่างมีอคติที่ปรากฏทั้งในพฤติกรรมของฟักและชาวบ้าน วิธีการนี้เป็นวิธีการเดียวกับที่นิพพานาและประชาคม ลูนาชัย สร้างและสื่อความหมายสำคัญของเรื่องโดยใช้ความผิดแผกของตัวละคร ดังเห็นได้ในความผิดแผกระหว่างแม่ของทวนกับชายชราใน ปีกความฝัน และ พิกุลกับเกิดใน ดอกไม้กลางเมือง เป็นต้น นวนิยายเรื่องอื่นที่ใช้วิธีการนี้อย่างมีพลังทางศิลปะได้แก่ ทะเลและกาลเวลา และ อมตะ

การสื่ออารมณ์และกระตุ้นความคิดผ่านคู่เปรียบเทียบระหว่างช่วงตอนของเรื่อง ปรากฏใน คำพิพากษา เนื้อหาของเรื่องช่วงแรกก็คือนับแต่เปิดเรื่องจนถึงตอนที่ฟักเริ่มดื่มเหล้าในวันเผาศพพ่อ เนื้อเรื่องช่วงหลังก็คือหลังจากนั้นที่เขากลายเป็นคนติดเหล้า ซึ่งเห็นได้ว่าพฤติกรรมและความคิดของเขามีสื่อถึงโลกภายนอกนั้นต่างก็มีคู่เปรียบที่ถูกจัดวางไว้ชัดเจน อาทิขณะที่ในเนื้อเรื่องช่วงแรกฟักมีความทุกข์กับการดิ้นรนและทำที่รังเกียจของชาวบ้าน แต่สิ่งที่พอจะยังสร้างความภาคภูมิใจแก่เขาได้ก็คือคุณค่าที่มาจากการทำงาน เมื่อฟักดื่มเหล้าความทุกข์อาจลบลบไป ขณะมีเมมา แต่สิ่งที่ลดลงตามไปด้วยก็คือความใส่ใจต่อหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ งานที่เคยเป็นสิ่งเดียวที่เคยสร้างความสุขแก่เขาก็กลายเป็นสิ่งน่าเบื่อหน่าย ใน หลังเที่ยงคืน ก็เช่นกัน จุดตัดของเรื่องก็คือตอนที่กำลังตัดสินใจซื้ออาชีพโสภณและเปลี่ยนชื่อเป็นแอม ส่วนโปรยก็เปลี่ยนชื่อเป็นคราม คู่เปรียบก็คือพฤติกรรมของทั้งคู่ก่อนหน้านี้และหลังจากนี้ นอกจากสองเรื่องนี้นวนิยายที่ใช้วิธีการนี้ก็คือ คนทรงเจ้า ช่วงตอนอันเป็นคู่เปรียบเทียบก็คือ ก่อนที่ขามจะเป็นร่างทรงและหลังจากที่เขาเป็นร่างทรงแล้ว

งานประพันธ์ที่ใช้การสื่อความหมายผ่านคู่เปรียบเทียบระหว่างพฤติกรรมและการครุ่นคิดของตัวละครกับสัญลักษณ์ที่ปรากฏในฉาก ก็คือ ตะกวดกับคบบุ ตลิ่งสูงซุงหนัก ของนิคม รายยวา ปลายนาฟ้าเขียว ของวัฒน์ วรรณยางกูร ทางเสื่อ ของศิลา โคมฉาย ภู ของวิมล ไทรนัมนวล รวมทั้ง กลางทะเลลึก ของประชาคม ลูนาชัย ที่นอกจากจะใช้สัญลักษณ์แล้วยังใช้วิธีการแบบอุปมาอุปไมย เป็นต้น มีข้อน่าสังเกตว่างานที่ปรับเปลี่ยนจุดเน้นของเรื่องจากความขัดแย้งภายนอกมาที่การครุ่นคิดและความขัดแย้งภายในของตัวละคร อาทิจานของนิคม รายยวา และศิลา โคมฉาย สิ่งที่น่าประพันธ์เลือกเน้นเพื่อสร้างจุดเด่นให้ตัวงานก็คือ การเลือกเฟ้นถ้อยคำ บรรยายและการเล่าเรื่องย้อนหลัง โดยสื่อผ่านการครุ่นคิดของตัวเอกแบบกระแสนึกในช่วงตอนที่เหมาะสม เจาะ ดังเห็นได้ใน ตลิ่งสูงซุงหนัก และ ทางเสื่อ นอกจากวิธีการเหล่านี้ก็วิธีการที่นักประพันธ์เลือกใช้ก็คือการสื่อความคิดผ่านประสบการณ์และการเรียนรู้ของตัวละคร ดังเห็นได้ใน ผีเสื้อและดอกไม้ สิงห์สาโท และ ในลิ๊ก เป็นต้น

ดังอภิปรายมานี้เห็นได้ว่า นวนิยายแห่งความสำนึกเชิงสังคมในช่วงเวลาร่วม 3 ทศวรรษนี้ แสดงออกถึงความพยายามของนักประพันธ์ที่จะกระตุ้นความสำนึกทางสังคมผ่านวรรณกรรมด้วยการพินิจปัญหาอย่างลุ่มลึก และแสดงออกผ่านพลังทางสุนทรียะด้วยวิธีการที่แสดงให้เห็นว่าเรามีความรับผิดชอบต่อสังคม และด้วยความสำนึกว่าปัญหานั้นซับซ้อนเกินกว่าจะขัด

ทอดไปที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้ ปัญหาความทุกข์ยากของคนชายขอบแม้เป็นสิ่งที่นักประพันธ์ยังให้ความสนใจแต่ก็ไม่ได้มุ่งเฉพาะประเด็นของการเอารัดเอาเปรียบ ทั้งยังได้แสดงให้เห็นคุณค่าที่น่าชื่นชมในชีวิตของคนยากคนจน แนวทางหลักในการวิเคราะห์ปัญหา ก็คือการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม และวิถีคิดเชิงปรัชญา ซึ่งเป็นวิธีการที่เอื้อต่อกัน วัฒนธรรมก็คือสิ่งที่สมาชิกของสังคมนั่นเองสร้างขึ้นและผดุงไว้ให้คงอยู่ สมาชิกของสังคมทุกคนจึงมีส่วนในการรับผิดชอบต่อปัญหา ส่วนวิธีการเชิงปรัชญาก็คือพินิจปัญหาที่ตั้งถ้อยแถลงต่อสังคมภายใต้กรอบของความเป็นมนุษย์ ซึ่งไม่ได้มีความผิดแผกกันระหว่างผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ ลักษณะเด่นในการมองปัญหาในนวนิยายในช่วงนี้จึงเป็นการมองปัญหาที่ไม่แบ่งฝักแบ่งฝ่ายว่ามูลเหตุจะต้องมีอยู่แต่เฉพาะผู้กระทำเพียงฝ่ายเดียว ในหลายกรณีบุคคลจำต้องแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในด้วยตนเอง แต่วิธีการเชิงปรัชญาเช่นนี้เองกล่าวได้ว่าส่งผลให้นวนิยายเชิงสังคมในช่วงนี้สามารถกระตุ้นความสำนึกเชิงสังคมได้ในระดับลึก เพราะผู้อ่านย่อมสำนึกได้ด้วยการเชื่อมโยงไปสู่ประสบการณ์ของตน ไม่ว่าจะแสดงปัญหาด้วยการผูกเรื่องแนวใด ก็ล้วนมีแก่นที่ผู้อ่านอาจเชื่อมโยงโลกจินตนาการไปสู่ประสบการณ์ของตนได้ ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมก็คือระบบความคิดของสังคม เป็นกรอบกติกาที่ทั้งผู้เขียนและผู้อ่านต้องยึดถือร่วมกัน อีกทั้งธรรมชาติของมนุษย์ก็เป็นธรรมชาติอย่างเดียวกัน มูลเหตุของปัญหาในงานประพันธ์จึงไม่ได้มีอยู่เฉพาะในตัวละครเท่านั้นแต่มีอยู่ในผู้อ่านด้วย ผู้อ่านจึงต้องสำนึกว่าเราคือส่วนหนึ่งของปัญหา

ในแง่ของการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมน่าสังเกตว่า ในช่วงต้นของเวลาร่วม 3 ทศวรรษนี้นักประพันธ์มีแนวโน้มจะวิพากษ์วัฒนธรรมเดิมในแง่ข้อบกพร่อง แต่ต่อมาก็แปรเป็นความสำนึกในคุณค่า แนวโน้มเช่นนี้น่าพิจารณาว่ามีความเชื่อมโยงกับปัญหาอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตวัฒนธรรมและความเจริญทางวัตถุที่มักเป็นปฏิปักษ์กับคุณค่าทางจิตใจและความเป็นมนุษย์ในโลกของความเป็นจริง นักประพันธ์คงมองเห็นว่าทางที่จะสู้กับปัญหานั้นมีอยู่ในรากทางวัฒนธรรมที่แข็งแกร่งของเราเอง โดยเฉพาะภูมิปัญญาชนบทเช่นความมีน้ำใจ ชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ชีวิตที่พอเพียง อีกทั้งความเข้าใจชีวิตในแนวพุทธปรัชญา จึงสมควรแก่การกอบกู้กลับคืนมาเพื่อผดุงสังคมให้อยู่รอดต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบประเด็นสำนึกทางสังคมและสำนึกทางปรัชญาในนวนิยายกับงานประพันธ์รูปแบบอื่น อาทิ เรื่องสั้น และกวีนิพนธ์ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ เพื่อค้นหาลักษณะร่วมที่ปรากฏในงานร่วมสมัย และศึกษาเปรียบเทียบวิธีการทางศิลปะที่อาจต่างกันไปตามประเภทของงานแต่ละรูปแบบ